

βιβλιοκρισία

Δημητρίου Β. Σμοκοβίτη, *Μία ιδιότυπος κοινωνική ομάδα: Οι Ένοπλοι Δυνάμεις* (διατριβή επί διδακτορίας), Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 234.

Ἡ ἔλλειψη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία πρωτοτύπων ἐργασιῶν σὲ εἰδικὲς περιοχὲς τῆς Γενικῆς Κοινωνιολογίας ἀποτελεῖ τὸ σοβαρότερο ἔμπηδο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη στὴ χώρα μας εἰδικότερων κλάδων τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτές ἡ μελέτη τοῦ Δ. Σμοκοβίτη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κεφαλαιώδης στὴν περιοχὴ τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Στρατοῦ. Ἡ μελέτη αὐτὴ ὑποβλήθηκε ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποῦ τὴν ἐνέκρινε καὶ ἀπένευσε στὸ συγγραφεὶ τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορα.

Ἡ διατριβὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Ἡ θέσις τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων εἰς τὴν κοινωνικὴν ἔρευναν» καὶ στὰ πλαίσια δύο εἰδικῶν κεφαλαίων (1. Στόνος ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς θέσεως τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ὡς κοινωνιολογικοῦ προβλήματος καὶ 2. Θεωρητικὴ βάση καὶ μεθοδολογία τῆς παρούσης μελέτης), προσδιορίζεται ἡ φύσις τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ὡς ἰδιότυπης κοι-

νωνικῆς ὁμάδας, ποῦ ἀποτελεῖ ὑποσύστημα τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ ἔθνικοῦ πλαισίου. Τὸ ὑποσύστημα αὐτὸ εἶναι φυσικὸ νὰ συνδέεται μὲ ἄλλα ὑπο-συστήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀποκαθιστᾶ σχέσεις, ἐξαρτήσεις καὶ ἐπιδράσεις, πράγμα ποῦ προσδίδει στὶς Ἐνοπλές Δυνάμεις τὸ χαρακτῆρα μιᾶς ἡμιᾶκριτης κοινωνικῆς ὁμάδας. Μὲ τὴ διαφοροποίησιν αὐτὴ ἐπισημαίνεται ὅτι στὶς Ἐνοπλές Δυνάμεις διαμορφώνεται συλλογικὴ συνείδησις, συνεκτικότητις, αὐτοτέλεια, σύστημα ἀξιών, κανόνες καὶ πρότυπα συμπεριφορᾶς, κοινωνικὸς καταναγκασμὸς κ.ἄ. Μὲ τὰ παραπάνω στοιχεῖα οἱ Ἐνοπλές Δυνάμεις ζοῦν καὶ ἐκφράζονται σὲ λειτουργικὴ σχέση μὲ ἄλλα κοινωνικὰ ὑπο-συστήματα, πράγμα ποῦ ἀποκαλύπτει τὴν ὀργανικὴ ἑνταξίη τους στὸ ἔθνικὸ κοινωνικὸ πλᾶσιον.

Στὸ δεύτερο μέρος μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Ἐνοπλοὶ Δυνάμεις καὶ Κοινωνία» καὶ στὰ πλαίσια τριῶν εἰδικῶν κεφαλαίων (1. Ὁ θεσμὸς τῆς στρατεύσεως, 2. Ἐνοπλοὶ Δυνάμεις καὶ οικονομία καὶ 3. Ἐνοπλοὶ Δυνάμεις καὶ τεχνολογία), περιγράφονται οἱ βασικοὶ λειτουργικοὶ δεσμοὶ τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων μὲ τὸ εὐρύτερον κοινωνικὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος. Στὰ τρία βασικὰ ὑπο-συστήματα στρατεύσεως, οικονομία καὶ τεχνολογία, ἐπισημαίνονται οἱ χαρακτηριστικὲς σχέσεις, ἀλληλεξαρτήσεσις καὶ ἀλληλεπιδράσεις ἀνάμεσα στὶς Ἐνοπλές Δυνάμεις καὶ τὸ ἔθνικὸ κοινωνικὸ πλᾶσιον.

Στὸ τρίτο μέρος μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Τὰ μόνια στελεχῶν τῶν ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων» καὶ στὰ πλαίσια δύο εἰδικῶν κεφαλαίων (1. Κοινωνικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μόνιμων στελεχῶν καὶ 2. Πολιτικοστρατιωτικαὶ σχέσεις), ἐπιχειρεῖται συστηματικὴ διερεύνησις τῶν κινήσεων προτιμηματικῶν τῶν στρατιωτικῶν ἐπαγγέλματος ὡς καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ κοινωνιογραφικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν μόνιμων στελεχῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ παρουσιάζεται ἡ τυπολογικὴ κλιμάκωσις τῆς πραγματικῆς γεωγραφικῆς, οικονομικῆς καὶ οἰκογενειακῆς προελεύσεως τῶν στελεχῶν αὐτῶν. Στὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ ἴδιου μέρους ἐπιχειρεῖται ἑρμηνεῖα τῶν πολιτικοστρατιωτικῶν σχέσεων, τῆς διαταρξέως τους, τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ καὶ τῆς πολιτικοποιήσεως τῶν σώματος τῶν μόνιμων στελεχῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων γὰρ μιὰ κοινωνιολογικὴ προσέγγισις τῶν φαινομένων.

Ἡ μελέτη τελειώνει μὲ ἀνακεφαλαίωσις, ὅπου παρουσιάζονται τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας καὶ διατυπώνονται οἱ τελικὲς σκέψεις τοῦ συγγραφεῖ γιὰ τὰ ὑπάρχοντα προβλήματα.

Ἡ μελέτη διακρίνει σαφῆνεα καὶ μεθοδολογικὴ συνέπεια, χάρις στὴν ὁποία ἡ δλη διαπραγμάτευσις παρουσιάζεται αὐστηρὰ ἀντικειμενικῆ. Παρὰ τὴν ἐμφανῆ ἔλλειψιν ἀπὸ τὴν πηγαία βιβλιογραφία σοβαρῶν πρσφατῶν γερμανικῶν μελετῶν, ἡ παρουσίαση τῶν θεμάτων φαίνεται πᾶς ἐξαντλεῖ τὴ γαλλικὴ καὶ ἀγγλικὴ πληροφόρησις πᾶσι τὶς τελευταῖες θέσεις τῆς περιοχῆς

τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Στρατοῦ. Ἡ μελέτη, παρ' ὅτι ἀναφέρεται σὲ εἰδικὴν περιοχὴ τῆς κοινωνιολογικῆς ἔρευνας, χάρις τῆς ζωντανῆς περιγραφῆς καὶ ἀνάπτυξιν τῶν θεμάτων τῆς μορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς ἐνδιαφέρον ἀνάγνωσμα ὄχι μόνον γιὰ τοὺς εἰδικούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ εὐρύτερον κοινόν. Ἄν μάλιστα λάβουμε ἄν' ὅψιν τὴν προτοτυπία τῶν θεμάτων καὶ τὴν ἑλλειψη ἀνάλογων μελετῶν στὴ χώρα μας, μποροῦμε νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε ὡς βασικὴ συμβολὴ στὴν κοινωνιολογικὴ διερεύνησις τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων.

ΒΑΣ. ΤΡ. ΓΟΥΑΤΣΗΣ

Marie Eliou, *La Formation de la Conscience Nationale en République Populaire du Congo* (Editions Anthropos, Paris, 1977).

Ἡ Μαρία Ἡλιού εἶναι ἡ πρώτη, ἄν' ὅτι γνωρίζω, Ἑλληνίδα κοινωνικῆς ἐπιστήμους ποῦ διάλεξε νὰ στρέψῃ τὸν ἔρευνητικὸν της φακὸν πᾶνω στὰ σύγχρονα ἀφρικανικὰ κράτη μὲ τὸν ἰδιότυπον σοσιαλισμὸν τους καὶ τὰ ἰδιόμορφα μεθοδολογικὰ προβλήματα ποῦ θέτουν στὸν ἔρευνητὴν. Εἰδικότερος στόχος τῆς ἦταν νὰ μελετηθεῖ τὴ διαλεκτικὴ σχέση ἡ ἀπλοτέρα τὴν ἀλληλεπίδραση ἢ ἀλληλοπροφοδότησις, ἀνάμεσα στὸ βασικὰ ξενόφερτο (γαλλικῆς προελεύσεως) ἐκπαιδευτικὸν σύστημα (ἴδων τῶν τύπων καὶ βαθμίδων) καὶ στὴ διαμόρφωσις τῆς ἑθνικῆς συνειδήσεως τῶν μελῶν τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τοῦ Κογκό.

Ἡ θέση τῆς συγγραφῆς, ποῦ πιστικὰ στριξεῖ μέσα στὶς 400 καλοδολεμένες σελίδες τῆς, εἶναι ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα διαδραματίζει ἕνα ρόλο διπλοῦ καὶ ἀντιφατικοῦ: ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ, λειτουργεῖ ἄν φέρῃ στὴ μορφοποίησιν τῆς ἑθνικῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν μεταδιδόντας τους σὰν ἄνωτερον πρότυπο τὰ στοιχεῖα ἐνός ἔθνευ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, ἐνισχύει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑθνικῆς συνειδήσεως μεταδιδόντας γνώσεις ποῦ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν ἐξαρμογὴν προγραμμάτων τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, ἀκόμη καὶ προετοιμάζοντας τὸν ἔδαφος γιὰ τὴν ἀμφισβήτησις ὀρισμένων ὄψεων αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ προωθώντας ἔτσι τὴ ζήτησιν γιὰ τὴν βαθμιαία «ἀφρικανοποίησις» ὀρισμένων προγραμμάτων (βλ. σελ. 13).

Ἡ ἐργασία τῆς Μ. Ἡλιού πλουσιότατη σὲ ἐρευνητικὸ ὕλικον καὶ ἡ συγγραφῆς ἀν-

τλησε από ποικίλες πηγές—την Ιστορία, τη λογοτεχνία, την κοινωνική ανθρωπολογία και μέσω της καθαρότερης κοινοβιολογικής πηγής της υποβολής ερωτηματολογίων—γραμμένον σε στυλ ευχάριστο και θά ελεγα σχεδόν λυρικό, παρά την ασθητική επιστημονικότητα του προσανατολισμού της, αποτέλεσε τη διδακτορική της διατριβή και έχει εκδοθεί στα γαλλικά από το γνωστό παρισινό εκδοτικό οίκο «Ανθροπος». Αξίζει όμως αναμφίβολα να εκδοθεί και στα ελληνικά για να γίνει προσιτή και στο μη γαλλόφωνο ελληνικό κοινό που είναι μεγαλύτερο από ό, τι ίσως νομίζατε, αν κρίνει κανείς από τις πολυάριθμες μεταφράσεις έργων Γάλλων επιστημόνων που κυκλοφορούν και αγοράζονται στον τόπο μας.

1. 'Αφρικανικός σοσιαλισμός και εθνική συνείδηση

Αυτό και μόνο το άντικειμενο της έρευνας της Μαρίας 'Ηλιου, δηλαδή η διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κογκό, αντανακλά σε μικρογραφία μια πολύ ενδιαφέρουσα επιστημονική πραγματικότητα που σκόπιμο είναι να την υπενθυμίσει κανείς: Είναι γνωστό ότι, όσοι ασχολούνται με την κοινοβιολογία της παιδείας στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες, έρευνουν κυρίως τη σχέση ανάμεσα στη σχολική εκπαίδευση ή την κοινωνική άγωγή μέσω της οικογένειας και ανάμεσα στις διάφορες όψεις της κοινωνικής στρωματώσεως (λ.χ. στις κοινωνικές τάξεις, στις έλιτ, κτλ.). Είναι όμως λιγότερο γνωστό ότι, όσοι ασχολούνται με την ίδια αυτή επιστημονική εξειδίκευση στα νέα «ανεξάρτητα» κράτη του τρίτου κόσμου είναι εκ των πραγμάτων υποκρωμένοι να μελετήσουν μια άλλη κυρία σχέση: την σχέση ανάμεσα στην παιδεία και στην εθνική συνείδηση. Κι αυτό, γιατί η τελευταία αυτή αποτελεί ένα από τα φαινόμενα-κλειδιά για την κατανόηση της λειτουργίας και της αλλαγής των κοινωνιών αυτών που βασικούς τους στόχους υπήρξε το να μετατραπούν από όποιες σε ανεξάρτητα έθνη-κράτη.

Την έλλειψη σαφών ταξικών δομών στο Κογκό επισημαίνει η συγγραφέας, χωρίς όμως να είναι μέσα στις προθέσεις της να εξετάσει το γενικότερο πρόβλημα της κοινωνικο-οικονομικής στρωματώσεως του Κογκό—όπως λέει άλλωστε η ίδια: «ή ανάλυση των κοινωνικο-πολιτικών δυναμών του Κογκό άπομεινε να γίνει» (σελ. 341). Πάντως παρατηρεί ότι μάλλον ρευστές κοινωνικο-επαγγελματικές ομάδες παρά παγιωμένες κοινωνικές τάξεις διαμορφώνουν σήμερα την πολιτικο-οικονομική ζωή του Κογκό (βλ. στη σελ. 336 την περιγραφική κατάταξη των ομάδων αυτών).

Παρά το γεγονός ότι επικρατεί μια «μαρξίζουσα γλώσσα» (language marxisant) που όπως διαβλέπει η συγγραφέας λειτουργεί μάλλον σαν *passé partout*, σάν σοσιαλιστικός μανδύας-κάλυμμα των πιο άπιθανων συμμαχιών και όρισμένων φορέων στο πιο

συντηρητικών προγραμμάτων (σελ. 341), το γενικότερο ιδεολογικό σύνθημα είναι «αφρικανοποίηση» και όχι «μειωση των ταξικών ανισοτήτων», όπως στον ευρωπαϊκό σοσιαλισμό.

Αλλά ποιά είναι τα χαρακτηριστικά του ιδιότυπου αυτού αφρικανικού σοσιαλισμού που δεν έκφράζει τους προβληματισμούς μιας ταξικά δομημένης κοινωνίας αλλά μιας κοινωνίας σε ανάζητηση εθνικής ταυτότητας;

Αξίζει νομίζω στο σημείο αυτό να παρεμβάλουμε τις απαντήσεις που δίνει ο Goldthorpe (1968) που δεν περιλαμβάνονται στις σελίδες του έργου μιά και δεν ήταν ανάμεσα στους στόχους της συγγραφής και τό να απαντήσει στο ερώτημα αυτό.

Ό αφρικανικός σοσιαλισμός:

1. Τονίζει την άλλοτρωση ολόκληρου του έθνους από τους πρώην άποικιοκρατούς—που όμως άποτελούν τώρα περισσότερο παρά ποτέ πριν για τα μέλη του πρότυπα προς μίμηση—και όχι την άπόξενωση μιας τάξεως άπέναντι σε μιά άλλη. Με δύο λόγια, προβάλλει την έννοια του «έθνους προλετάριαν» και όχι την έννοια της «τάξεως προλετάριαν».
2. Έπιχειρεί να συνδεθεί με το παραδοσιακό σύστημα συγγενείας (που είναι πολύ διαφορετικό από το ευρωπαϊκό) και υποστηρίζει ότι ή αφρικανική παράδοση δεν έχει δημιουργήσει σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές διαφορές μέσα στους γηγενείς πληθυσμούς.²
3. Τονίζει την ανάγκη να διαμορφωθεί ένα νέο πολιτικο-οικονομικό σύστημα διάφορο από τον καθαρό καπιταλισμό και τον ευρωπαϊκό σοσιαλισμό, δηλαδή ένας αφρικανικός σοσιαλισμός που να έχει σάν στόχο την ανάπτυξη της αφρικανικής προσωπικότητας—της νεγριτικότητας (negritude).³

Έρω' όσον αυτή είναι σε άδρες γραμμές ή επισήμου ιδεολογία που κηρύττουν οι γηγενείς άρχηγοί και έμπνεούν σήμερα στις μά-

1. Η θεωρητική ανάλυση της σχέσεως ανάμεσα στην ταξική και την εθνική συνείδηση δεν άποσόλησε άμεσα τη συγγραφέα, δίκαια βέβαια, γιατί άλλος ήταν ό κύριος σκόπος της. Αξίζει όμως νομίζω να σχολιασθεί ή νέα άποψη της διαμορφώσεως μιας πιο εκλεπτυσμένης μαρξιστικής σκέψεως που άμφισβητεί την παλιότερη διάσταση ανάμεσα στους δύο αυτούς τύπους συνείδησεως, γιατί θεωρεί τό σύνηθες: «οί προλετάριοι δεν έχουν πατρίδα» επίχμιο για τό μέλλον του σοσιαλισμού [βλ. σχετικά Ν. Πουλαντζά, «Άμφισβήτηση... Ναι, άλλα Ποιά;» στο Άμφισβήτηση (έκδοση του NEQN, 1978) σσ. 85-86].

2. Για τό σύστημα συγγενείας στην Άφρική βλ. και Max Gluckman, *Custom and Conflict in Africa* (Oxford, 1973).

3. Σχετικά με τά σημεία (1), (2) και (3) βλ. J.E. Goldthorpe, *An Introduction to Sociology* (Cambridge University Press, second edition, 1976), σσ. 148-151. Όπως ό T.B. Bottomore έγραψε ένα αναλυτικό έγχειρίδιο στην κοινοβιολογία άναερόνιας παραδείγματα από την κοινωνία των Ίνδιων, έτσι και ό Goldthorpe, στην *Εισαγωγή στην Κοινοβιολογία*, φέρνει παραδείγματα από ή σύγχρονη Άφρική.

ζες τών Άφρικανών, άποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα—που δεν είναι εθώς έξερχής ευδιάκριτη στον άναγνώστη—τό ερώτημα στο όποιο άπαντά με την προσεκτική και λεπτολόγο επίποπο έρεύνα της ης Μαρίας 'Ηλιου. Δηλαδή ποιά είναι ή επίδραση του δυτικής προλετάριας και έπομηνως έπιλεκτικού και κά πρόθεση άξιοκρατικού εκπαιδευτικού συστήματος πάνω άκριβος σε αυτή την διαδικασία της αφρικανοποιήσεως και ιδιαίτερα της κογκολοποιήσεως, με δύο λόγια πάνω στη συνειδητοποίηση από τους Κογκολέζους της εθνικότητάς τους, της ένεργου συμμετοχής τους σε μιά κοινή κογκολέζικη μοίρα.

2. Έθνος και εθνική συνείδηση: οί έννοιες-κλειδιά

Ό Σπήλιος Παπασηλιόπουλος σχολιάζοντας την έργασία αυτή της Μαρίας 'Ηλιου παρατηρεί: «άνάμεσα σε αυτούς που άγνοούν ή και περιφρονούν την Άφρική και άνάμεσα σ' αυτούς που ή μυθοποίηση υπάρχει και ό δρόμος της επιστημονικής άνάσσεως» (βλ. *Οικονομικό Ταξινόμιο*, 25 Ιανουαρίου 1978). Από τό δισκοκό δρόμο διάλεξε ή έρευνήτρια, που τόν κατέστησαν άκόμη δυσκολότερο, από ό, τι συμβαίνει συνήθως στην τρέχουσα έρευνητική δουλειά του κοινοβιολόγου, δύο στοιχεία που άποέρουν από αυτό καθαυτό τό άντικείμενο της μελέτης της: 1) Ότι πρόκειται για την έρευνα ενός πολιτισμού ξένου προς τόν ευρωπαϊκό—και είναι προς τιμή τών έπιστημονικών ικανοτήτων της συγγραφέως ότι με τόση εαίσθησια κατάφερε να συλλάβει τό «νόημα» του πολιτισμού του Κογκό. 2) Ότι ή έννοια κλειδί της έρευνας αυτής, δηλαδή ή «εθνική συνείδηση», μεταφράζεται μάσκολα και όρισμένες φορές ότε και διαποράζεται σε εμπειρικούς δείκτες που να άπεικονίζουν με άκριβεια τό πραγματικό φαινόμενο της εθνικής συνείδησεως: φαινόμενο βαθιά ριζωμένο στην ανθρώπινη ψυχολογία και έπομηνως δύσκολο να μετρηθεί ή κάθε εκδήλωσή του σε μιά κλίμακα διαβαθμίσεων έντασεως, από εθνική συνείδηση «μηδέν» ή «ελάχιστη» μέχρι «έντονότατη».

Έθνος

Η εθνική συνείδηση άναφέρεται βέβαια στη συνειδητοποίηση από τά άτομα ότι άνήκουν σ' ένα έθνος. Αλλά τί είναι έθνος; Η συγγραφέας μοιάζει να προτιμά άνάμεσα στους όρισμούς του έθνους που άναφέρει (βλ. σσ. 14-15) τόν όρισμό του συγγενή και όπαδο του Durkheim, Μ. Mauss κατά τόν όποιο: «έθνος είναι μιά κοινωνία που έμφανίζει ήθικη και οικονομική συνοχή» (βλ. σελ. 15).

Μ' όλο τό σεβασμό που δεν θά μπορούσε παρά να τρέφει κανείς στο διακεκριμένο Γάλλο κοινοβιολόγο έπιστημονα, ό όρισμός του αυτός μοιάζει άνεπαρκής, γιατί δεν περιλαμβάνει τό κυριότερο συστατικό στοιχείο της εθνικής κοινωνίας που είναι ή *ιδεολογική συνοχή* τών μελών της γύρω από

μιά κεντρική ιδέα, τὴν ιδέα τοῦ ἔθνους. Γιατί τὸ ἔθνος δὲν ἀντιπροσωπεύει μόνο κοινοῦτητα ἀξιών γιὰ τὴν οικονομική ὄργανωση καὶ τὴν ἠθική συμπεριφορά, ἀλλὰ πάνω ἀπ' ὅλα ἀντιπροσωπεύει τὴ συνισταμένη μιάς ιδεολογίας: τῆς ιδεολογίας ποῦ θεωρεῖ ὡς ὑπεράτο πολιτικό καὶ κοινωνικό ἰδεώδες τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνεξάρτητου ἔθνους-κράτους μὲσα στὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου καὶ μόνο θεωρεῖται δυνατὴ ἡ οικονομική καὶ πολιτισμική ἀνάπτυξη (ἀπ' ὅπου καὶ ἡ ἐμφραση ποῦ δίνει στὴν αὐτόθνηνη λογοτεχνία καὶ τέχνη καὶ στὴν καταδικὴ τῶν ξένων ἐπιρροῶν καὶ ἐξαρτήσεων). Ἐν ὀνόματι τῆς ιδεολογίας τοῦ αὐτῆς τοῦ ἔθνους σάν σύνολο κρατικών πιά θεσμών ἀξιώνται ἀπὸ τοὺς πολίτες νὰ δίνουν συνεχῆ δείγματα τῆς ἀφοσιώσεώς τους σ' αὐτὸ (πατριωτικὲς τελετουργίες), νὰ μεταδίδουν τίς ἀξίες τοῦ μέσου τοῦ σχολείου καὶ τῆς οἰκογένειας καὶ νὰ θέωρα κινδύνου γιὰ τὴν ὑπόστασή του νὰ συσπάζουν ἀκόμη καὶ τὴν ἴδια τους τὴ ζωή.⁴ Θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι τόσο πῶ ζωντανὸ εἶναι ἕνα ἔθνος ὅσο πῶ ἔντονα καὶ πλατεῖα ἀποδεκτὴ εἶναι ἡ ιδεολογία αὐτὴ ἀπὸ τὰ μέλη του. Συγχρόνως ὁμως δὲν μπορεῖ παρά νὰ συμφωνῆσει κανεὶς μὲ τὴν ἀξιολογιστικὴ παρατήρησή τοῦ Γ. Δασκαλάκη, ὅτι σήμερα συνεχῶς πληθαίνουν τὰ παραδείγματα τῆς συμπεροϋσεως στὴν πράξη τῶν δύο κατὰ παράδοση ἀντίθετων ιδεολογιῶν: τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τοῦ διεθνισμοῦ.⁵

Κατὰ ὀρισμένη ἄποψη, στὰ ἀφρικανικά κράτη συναντοῦμε τὴν τῶση νὰ χρησιμοποιοῦνται οἱ ἔνοιους «ἔθνος» καὶ «ἐθνική συνειδήσις» ὅπως ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἔμπειρία καὶ παράδοσή, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα τὰ δεδομένα τῶν κοινοτήτων αὐτῶν δὲν ἀντιστοιχοῦν στὸ περιεχόμενο τῶν ἔτσι ὀριζομένων ἐνοιῶν.⁶

Τὴν ἄποψη αὐτὴ δὲν μοιάζει νὰ συμμερίζεται ἡ συγγραφέας, ποῦ θεωρεῖ ὅτι τὸ Κογκό λειτουργεῖ σάν ἔθνος, παρά τὴ γλωσσική του ἀνομοιογένεια, τὴν ἐξαρτημένη οἰκονομία του καὶ τὴν πολιτισμική του ἐξάρτησι ἀπὸ τὴ Γαλλία (σ.σ. 68-81), λόγῳ κυρίως τῆς κοινῆς του ἱστορίας (σ.σ. 48-61), τῆς κοινῆς του οικονομικῆς ζωῆς (σ.σ. 61-65) καὶ τοῦ κοινού του πολιτισμοῦ (σ.σ. 65-67).

Ἐθνικὴ συνειδήσις

Γιὰ νὰ ἀξιολογήσει τὴν ἔνταση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως (ὅχι σὲ μιά μαθηματικὴ κλίμακα πῶν διαβαθμίσεων τῆς, ἀλλὰ γενικά σὲ ποσοτικό ἐπίπεδο) ἡ Μαρία Ἡλιού ἀκολουθεῖ βασικά δύο μεθόδους:

1. Τὴ μέθοδο τῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου (content analysis) καὶ πῶ συγκεκριμένα: (α) τοῦ περιεχομένου

49 ἐργῶν (ποιημάτων, διηγημάτων, μυθιστορημάτων καὶ θεατρικῶν ἐργῶν) 15 συγγραφέων ποῦ ἀντιπροσωπεύουν τὴ νέα λογοτεχνία τοῦ Κογκό τῶν 25 τελευταίων χρόνων (σ.σ. 81-116) καὶ (β) τοῦ περιεχομένου τῶν σχολικών προγραμμάτων (μαθήματος ἱστορίας, γεωγραφίας, φιλολογίας, κτλ.) ἀκόμη καὶ τῶν τραγουδιῶν ποῦ διδασκονται στοὺς μικροὺς Κογκολέζους μαθητῆς (σ.σ. 152-157, 189-210, 231-238).

2. Τὴ μέθοδο ἐρευνας διὰ τῆς συμπεριφορῆς ἐρωτηματολογίου ὑπὸ τοὺς μαθητῆς τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, δηλαδὴ τοὺς μέλλοντες διαμορφωτῆς τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν μελλοντικῶν γενεῶν τοῦ Κογκό, πάνω σὲ θέματα ποῦ θὰ προσδιόριζαν τὴ δικὴ τους στάση ἀπέναντι στὸ ἔθνος τοῦ Κογκό (σ.σ. 259-334).

Τρία στοιχεῖα ξεχώρισε ἡ συγγραφέας ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις τῶν ἐρευνημένων της, ποῦ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἐμφοροῦνται ἀπὸ αἰσθήματα ἐθνικῆς συνειδήσεως: (1) τὸ συναίσθημα τῆς συμμετοχῆς στὴν ἐθνικὴ δόξα, (2) τὴν ἐπιθυμία γιὰ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη τῆς χώρας καὶ (3) τὴν ιδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ ὑποστήριξη τῶν συμφερόντων τοῦ Κογκό (σ.σ. 319-327).

3. Κύριο συμπέρασμα: «τὰ λόγια εἶναι τὰ λόγια τοὺς ἀλλὰ τὸ τραγούδι εἶναι δικό μας»⁷

Μὲ ἀξιοζήλευτα ἰσοροπημένη σκέψη, ποῦ οὐτε στιγμὴ δὲν παρσιφρεῖται σὲ ἀκράτες θέσεις καὶ ἐρμηγνεῖς, δηλαδὴ μὲ κρίση, ἡ Μαρία Ἡλιού ζυγίζει τὴ *διφορούμενη* ἐπίδραση τοῦ ρόλου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος πάνω στὴ συνειδητοποίηση ἀπὸ μέρους τῶν Κογκολέζων τῆς κοινωνίας τους σάν ἔθνος.

Ὅπως καταλήγει ἡ ἴδια: «Ὁ διφορούμενος ρόλος τῆς ἐκπαίδευσσεως στὸ Κογκό ποῦ ἐνισχύει ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀμφισβητεῖ τὴν πολιτισμικὴ ἐξάρτησι, ἀνανακλά μιά περίοδο μεταβάσεως στὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἔθνους». Ἡ ἐκπαίδευσι, ἰδεολογικό εργαλεῖο στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐξουσίας, διατηρεῖ παρά ταῦτα μιά σχετικὴ ἀυτονομία ποῦ τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἐπηρεάζει τίς διαδικασίες ποῦ βρίσκονται στὸ στάδιο τῆς διαμορφώσεώς τους. [Τὸ ἐκπαιδευτικό σύστημα] περιλαμβάνει δυνάμει ἀποτελέσματα ποῦ υπερβάλλουν τοὺς στόχους ποῦ τοῦ ἀποδίδονται [συνήθως]. Φέρνει ἔτσι μέσα του, ὅπως ἄλλοστε ἡ ἴδια ἡ κογκολέζικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ κάθε κοινωνία, [τίς δυνατότητες] γιὰ ποικίλες καὶ διαφορετικὲς ἐξελίξεις στὸ μέλλον, ποῦ τοῦ ποῖα τελικά ἀπὸ αὐτὲς θὰ πραγματοποιηθεῖ θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴ συσχέτισή τῶν ἐν κινήσει κοινωνικῶν δυνάμεων» (σελ. 344).

7. Θεόφιλος Obenga. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ συγγραφέα στὴ σελ. 220.

Μήπως κάτι ἀνάλογο δὲν θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθεῖ κανεὶς καὶ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὸν τόπο μας, ὅχι πιά πάνω στὴν ἐξέλιξη τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ πάνω στὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως τῶν νέων μας, τῆς συνειδητοποίησεως ἀπὸ μέρους τους τῆς ἀνάγκης γιὰ βελτίωση καὶ γιὰ μεταρρυθμιστὴ τῶν ἐνδότερων δομῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας; Γιατί ἐς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων δὲν εἶναι ποτὲ μονοσήμαντος, ἀλλὰ πάντοτε διφορούμενος καὶ ἀντιφατικός: ἐνισχύει βέβαια τὴ συντήρησι τῆς πολιτισμικῆς κληρονομίας ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἴδιας αὐτῆς κληρονομίας ἀπὸ τὴν κάθε νεώτερη γενιά.

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ

Ἀλεξ. Μ. Σταυροπούλου, δρος Θεολογίας, *Τὸ πρόβλημα τῆς τεκτονίας καὶ ἡ Ἐγκύκλιος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1937)*. Συμβολὴ εἰς τὴν Ποιμαντική τῆς Τεκτονολογίας ἐξ ἐπιστολῆς Ὁρθοδόξου, Ἀθήναι 1977, σελ. 180.

Ὁ δρ Σταυροπούλου μὲ τὴ μελέτη του ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσει στὸ ἑλληνικό κοινό μιά «παλιὰ» ἐκκλησιαστικὴ Ἐγκύκλιος, ποῦ ἀναφέρεται σ' ἕνα καιρὸ κοινωνικό πρόβλημα τῆς τεκτονολογίας.

Στὴν εἰσαγωγή ὁ συγγραφέας κάνει λόγο γιὰ τὴν πρώτη δημοσίευσι (Ὀκτ. 1937) τῆς Ἐγκυκλίου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «περὶ τῆς τεκτονολογίας» καὶ ἀναφέρεται στὴς ἐξ ὀλοκλήρου ἢ ἐπὶ μέρους ἀναδημοσιεύσεως τοῦ κειμένου τῆς.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς μελέτης γίνεται λόγος γιὰ τίς πηγῆς τῆς Ἐγκυκλίου. Ζάν τέτοιες ἀναφέρονται τὰ σχετικά μὲ τὸ θέμα τῆς τεκτονολογίας δημοσιεύματα τοῦ θρησκευτικοῦ περιοδικοῦ *Ζωή*, ποῦ ἐκδίδεται ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη θρησκευτικὴ ὄργανωσι, καὶ ἡ ἐιδικὴ πραγματεία τοῦ τότε προϊστάμενου τῆς παραπάνω θρησκευτικῆς ὁργανώσεως (*Ζωή*) ἄρχιμ. Σεραφεὶμ Παπακόκο μὲ τίτλο: *Τὸ ζήτημα τῆς τεκτονολογίας* (α' ἔκδοσι 1933). Βέβαια, τὸ ζήτημα τῆς τεκτονολογίας δὲν εἶχε ἀπασχολήσει μόνο τὸν τύπο τῆς *Ζωῆς*, ἀλλὰ καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν ὁργανωσέων καὶ συλλόγων, ὅπως π.χ. ἐκεῖνον τῆς «Ἀναπλάσεως» καὶ τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανικῶν Ἐνώσεων, τῶν ὁποίων προϊστατὸ ὁ π. Ἀγγελὸς Νησιώτης. Ὅσο γιὰ τὴν πραγματεία τοῦ ἀρχιμ. Σεραφεὶμ

4. Βλ. H. Kohn, *Nationalism: its Meaning and History* (Princeton, 1955).

5. Βλ. Γ. Δασκαλάκη, «Διεθνιστικοὶ Ἐθνισμοί», *Βῆμα*, 11 Νοεμβρίου 1978.

6. R. Emerson, *From Empire to Nation* (Harvard University Press, 1960).